

Received 23.01.2025	Review	JOTS
Accepted 26.01.2025		9/1
Published 26.02.2025		2025: 203-206

Wilkins, J. Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. III. Fremdelemente, Band 3: čihui – gwiši. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2025, pp. XXVI+181, ISBN: 978-3-515-13888-8.

Erdem UÇAR*

Jena University (Jena/Germany)
E-mail: erdem.ucar@uni-jena.de

1977’te Klaus Röhrborn tarafından neşrine başlanan *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien* başlıklı proje, 2010 yılından itibaren üç farklı modül altında, Röhrborn ve daha çok talebeleri tarafından “yeni neşir” ilkesiyle yayımlanmaya başlanmıştır. Buna göre, UW (→ *Uigurisches Wörterbuch*) projesi, 1. *Verben*; 2. *Nomina - Pronomina - Partikeln* ve 3. *Fremdelemente* başlıklı modüller altında neşredilmektedir. Kısaca tanıtımını yapacağım sözlük, III. modülün 3. cildine ait olup bu modülün neşrini Jens Wilkins üstlenmiştir. Bu modüle ait ilk cilt (*eč-bodis(a)v(a)tv*) 2021 yılında ve ikinci cilt (*bodivan-čigžin*) 2023 yılında yine Wilkins tarafından yayımlanmıştır.

Tanıtacağım sözlüğün *Einleitung* (s. ix-xvii) kısmı, altı alt başlıktan oluşmaktadır. 1. *Technische Vorbemerkungen* (s. ix) kısmında sözlüğün dayandığı bazı temel çalışmalardan kısaca bahsedilmiştir. 2. *Erläuterungen zur Transkription* (s. ix-x) kısmında, Eski Uygurcada alıntılarda görülen /f/ ünsüzünün yazıçevrimi ele alınmıştır. Buna göre, UW’nin 1977’deki ilk fasikülünde gündeme getirilen Budist çevreye ait metinlerde /f/’nin <v>, Maniheist çevreye ait metinlerde ise <v> ve <p> işareti ile temsil edildiği söylenmiştir. Ayrıca,

* ORCID ID: 0000-0002-0039-9619.

Çince /ŋ-/ ile başlayan kelimelerin, sistematik olarak Eski Uygurcada /g-/ ile telaffuz edildiği söylenmektedir.

3. *Aufnahme bzw. Ausschluss von Lexemen* (s. xi) bölümünde, sözlükte benimsenen önemli bir ilkeye yer verilmiştir. Yazar, kökeni açıklanamayan ya da anlamsal ve yapısal analizi yapılamayan kelimeleri *Fremdelemente* olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, bazı Orta Farsça yazmalarda geçen Uygurca isimlerin sözlüğe dahil edilmediği de belirtilmiştir. Türkçe olduğu konusunda şüpheye yer bırakmayan kelimeler haricinde, Eski Türkçede kökeni açıklanamayan sözcüklerin alıntı kelimeler olarak ele alınması prensibi daha önce Clauson'un sözlüğünde de benimsenmiştir (Uçar, 2017: 74-90). Bu açıdan bakıldığında, Wilkens'in de Clauson'un yöntemini takip ettiği söylenebilir.

4. *Neue Abkürzungen* (s. xiii) başlığı altında bu modülde sözlüğe dâhil olan yeni kısaltmalar eklenmiştir. 5. *Neue Siglen und Kurztitel* (s. xv-xvi) ve 6. *Bibliographie: Nachtrage 8* (s. xvii-xxvi) kısımlarında ise, sözlükte kullanılan yeni kaynakların kısaltmaları ve kaynakça künyeleri listelenmiştir. Buna göre, UW'nin yeni serisindeki kaynakça listesi elimizdeki sözlük ile 1477'ye ulaşmıştır.

Bunun ardından sözlüğün maddeler bölümüne geçilmektedir. Bu ciltte, ç-, d-, d-, f- ve g- harfleriyle başlayan sözcüklere yer verilmiştir (s. 1-181). Ciltte, bazı sözcüklerin açıklamalarının kullanım sıklığına bağlı olarak daha geniş bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Öne çıkan bu kelimeleri zikretmek gerekirse, *çintamani* (s. 6-8), *çintan* (s. 8-10), *darni* (s. 65-73), *déntar* (s. 81-87), *dyan* (s. 111-125), *gandarvé* (s. 148-150), *garudé* (s. 154-155), *gr(a)h* (s. 168-170), *grđrakut* (s. 172-173), *fu* (s. 138-140) vd. Bu maddeler, Eski Uygur dili ve edebiyatı açısından büyük bir öneme sahip olduğu için sözlükte daha ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Sözkonusu kelimeler ve kavramlar, zengin tanıkların yardımıyla ayrıntılı olarak anlamlandırılmıştır.

Bunların dışında, bazı maddeler hakkında dikkatimi çeken birkaç noktaya değinmek istiyorum.

Sözlükte, *çikin* 'omuz' maddesinde (s. 1), kelimenin *çigin* (†) şeklinde okunuşu yanlış bulunmuş ve kelime Moğolca *çikin* 'kulak' kaynaklı gösterilmiştir. Daha önce Doerfer'in dile getirdiği üzere Moğolca *çikin* 'kulak' ve Osmanlıca ve Çağatayca *çigin* 'omuz' arasında anlamsal bir ilişki kurmak

mümkün değildir (1967/III: 1106 [87-88]. Hamilton (1971: 148a), Clauson (1972: 415b) ve Azmun'un (2016: 67-68) *çigin* < *çig-in* 'boynu omuz bıçağına bağlayan kısım' analizi ve kelimeyi *çig-* 'bağlamak, düğümlemek' ile ilişkilendirdikleri izah dikkatten uzak tutulmamalıdır.

çodpa 'kurban' maddesinde (s. 23), daha önce Zieme & Kara 1979: Anm. 1301'de önerilen Tibetçe *gcod-pa* 'kesmek' köken önerisi anlamsal bakımdan mantıklı olmadığı için kabul edilmemiş, bunun yerine Tibetçe *mchod-pa* 'ehren' kaynağı önerilmiştir.

çitrak < Toharca A *citrak* < Sanskrit *citraka* maddesinde (s. 17) Almanca 'Name eines himmlischen Parks' ve Türkçe 'semavî bir parkın adı' anlamı önerilmiştir, ancak kelimenin Sanskritçede ve Toharca A'daki anlamı sözlüklerde sadece 'bir orman adı' olarak kaydedilmiştir. Sözlükte zikredilen tanıklarda da kelimenin *yemişlik*, yani 'bahçe' olarak tanımlandığı görülüyor. Bu nedenle, kelimeye 'park' yerine 'bahçe' anlamı verilmesi daha doğru olacaktır.

ditir ~ *titir* 'deve' maddesinde (s. 100-101) kelimenin menşeinin Türkçe olamayacağı ileri sürülmüş, ama kaynağı hakkında bilgi verilmemiştir. Sözlükte gözden kaçan bir çalışma olan Thomsen 1912'de kelime hakkında önemli bir izah mevcuttur. Thomsen, muhtemelen *qatır* kelimesinden esinlenerek *titir*'in 'bir melez deve türüne işaret edebileceğini' öne sürmüş, yazarın da belirttiği üzere 'dişi deve' anlamında olamayacağını ilk kez tespit etmiştir (1912: not xx [211-212]).

dorçé maddesinde (s. 103), sıralanan tanıklarda şahıs adı olarak kullanılan kelimenin 'taş, elmas, göktaş' anlamındaki Tibetçe *rdo-rje* olabileceği ileri sürülmüş ve kelimenin *torçı* < *tor+ç* 'ağcı' olamayacağı söylenmiştir. Zikredilen tanıkların Yuan Hanedanlığı (元朝, 1271-1368) döneminden kalma Uygurca parçalarda görülmesi yazarı kelimenin menşeinin Tibetçede aramaya itmiş olmalıdır. Ancak kelimenin <TWRÇY> şeklindeki standart yazımına ve *torçı*'nın şahıs adı olarak kullanılmaya müsait oluşuna baktığımızda tanıkların hepsinin Tibetçe *rdo-rje* kaynaklı olamayacağı ihtimali de gözönünde bulundurulmalıdır. Bu arada tarihî Türk dillerinde *torçı*'nın şahıs adı olarak kullanımı için bk. Rásonyi-Baski, 2007/II: 780a.

fam < Çince 梵 *fan* maddesinde (s. 127) kelimeye Almanca 'Rezitation', Türkçe 'inşat' anlamı verilmiştir. Kelimenin kullanıldığı bağlamlara bakılırsa,

Türkçe olarak ‘zikir’ karşılığı daha uygun düşmektedir. Aynı anlamlandırmanın *famtsan* < Çince 梵讚 *fan zan* maddesinde (s. 127-128) verilen ‘inşat’ için de geçerli olduğu söylenebilir.

UW’nin alıntılar sözlüğünün 3. cildi sayesinde, Çince, Soğdca, Sanskritçe, Toharca A ve B gibi dillerden Eski Uygurcaya geçen, bilhassa özel adların ağırlıkta olduğu, ç-, d-, ḡ-, f- ve g- harfleriyle başlayan sözcüklerin bir listesine kavuşmuş bulunuyoruz. Bu önemli çalışmayı ortaya koyan yazarı tebrik eder, modülün devamında yayımlanacak ciltleri büyük bir merak ve heyecanla beklediğimi belirtmek isterim.

Kaynakça

Azmun, Ý. (2016). *Söz Kökümüz – Öz Kökümüz*. Stokholm: “Gün” Neşiriyaty.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

Doerfer, G. (1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit III*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Hamilton, J. R. (1971). *Manuscripts ouïgours de Touen-Houang, le conte boudd-hique du bon et du mauvais prince en version ouïgoure: manuscrits ouïgours de Touen-Houang*. Paris: Klincksieck.

Rásonyi, L. & Baski, Í. (2007). *Onomasticon Turcicum: Turkic Personal Names I-II*. Indiana: Indiana University Press.

Thomsen, V. (1912). Dr. M. A. Stein’s manuscripts in Turkish ‘runic’ script from Miran and Tun-Huang. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 44(1), 181-227.

Uçar, E. (2017). Sir Gerard Clauson’un Sözlüğündeki ‘Muhtemel’ Etimolojiler Üzerine. *Journal of Old Turkic Studies*, 1(2), 74-90.

Zieme, P. & Kara, G. (1979). *Ein uigurisches Totenbuch: Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.